
Vlado
ŠAKIĆ

IMA LI HRVATSKA
MODERNU ELITU –
SOCIOPSIHOLOGIJSKI
POGLED

Znanstvenoistraživački interes za elitama, kao posebnim istraživačkim predmetom, kako je poznato, razvio se u okviru sociologije. Zanimanje sociologa za sustavnijim znanstvenim analizama i tumačenjima elita potječe s početka dvadesetog stoljeća. Tijekom dvadesetog stoljeća interes za proučavanjem elita, koji se ponajprije razvijao u okviru “građanske sociologije”, proširio se i na područje tzv. “marksističke sociologije”, naravno s drugim polaznim perspektivama i značenjima. Drugim riječima, elite u sociologiji važan su i kontinuiran istraživački fenomen te se zanimanje za taj fenomen održalo do danas.

U okviru drugih društvenih znanosti elite nisu izučavane kao poseban fenomen, ali u povijesti, ekonomiji, socijalnoj i kulturnoj antropologiji, pa i pravu, elite se u svim teorijskim razmatranjima naziru kao nositelji određenih procesa, to jest implicitno su uklopljene u sustave proučavanja tih znanosti. Slično njima, ni psihologija nije proučavala elite kao poseban fenomen, ali se iz mnogih teorija i istraživanja u psihologiji, a posebno u okviru psihologije ličnosti i u socijalnoj psihologiji mogu crpsti spoznaje o mnogim aspektima važnim za suvremeno određenje elita te analizu njihova značenja za razvitak na nacionalnim, regionalnim i globalnim razinama.

Postavlja se logično pitanje zašto toliki interes za proučavanjem ili uklapanjem elita u temeljne istraživačke interese i teorijska razmatranja? Jedno objašnjenje čini se dovoljno uvjerljivim već na temelju enciklopedijskog određenja elita, prema kojemu im se kao sinonimi navode pojmovi “cvijet društva”, “birani sloj” ili “društvena krema”. Jasno je stoga da npr. povijest i ekonomija pokazuju znanstveni interes za elite kada se u obzir uzme činjenica da su elite zapravo i “kreirale” i tumačile povijesne i ekonomske procese. Zbog toga, danas, kada elite uz svoje povijesno značenje, kao istraživački fenomen, imaju i znanstvenoistraživačku tradiciju, pristupi proučavanju elita su zahtjevniji, kompleksniji i multidisciplinarniji. Tome su, uz

opći razvoj društvenih znanosti, svakako pridonijeli i globalni društveni procesi neposredno prije i nakon raspada komunizma. Za sociologiju, međutim, to ne znači znanstvenu “konkurenciju” već prije pomoć u pokušaju modernoga i holističkog tumačenja elita i njihove uloge u okviru suvremene sociologije neopterećene podjelom na “građansku” i “marksističku”.

Sažeto rečeno, *proučavanju i istraživanju elita u budućnosti prije bi trebalo prilaziti s aspekata kriterija po kojima ih definiramo i/ili vrednujemo i fenomena povezanih s njihovim strukturama i funkcijama, nego s aspekta pojedine znanstvene discipline, jer je interes pojedine discipline u prvom redu i nužno povezan s naravi njezinih predmeta istraživanja.* Budući da su elite, kako je spomenuto, u sociologiji jedan od važnih predmeta istraživanja, njezina je zadaća holističko određivanje njihove strukture i funkcije.

U takvom općem kontekstu psihologija, sa svojim znanstvenim postignućima, može popuniti značajan dio spoznajnog mozaika kojim se objašnjava moderni pojam i značenje elita. Naime, bez obzira na to od koje se definicije elita polazi i iz koje ih se perspektive promatra, *analiza psihosocijalnih karakteristika elita kao skupina ljudi s visokim socijalnim statusom, u sociopsihologijskom smislu, otkriva važne spoznaje o strukturama i funkcijama elita u suvremenim društvenim procesima i na različitim društvenim razinama.* U okviru znanstvenog polja psihologije, socijalna psihologija je, dakle, grana koja u tom smislu pruža i s teorijskoga i s istraživačkog motrišta najcjelovitija znanja.

Valja, međutim, napomenuti da u okviru socijalne psihologije nije pokazivan izravni interes za proučavanjem elita kao posebnoga istraživačkog predmeta. No, psihosocijalne karakteristike skupina i njihovih pripadnika, društveni utjecaj, psihosocijalne karakteristike vođa i sljedbenika i procesi na kojima se temelji njihov odnos (uključujući stereotipe, stavove, predrasude itd.) temeljni su predmeti istraživačkog interesa socijalnih psihologa, a znanja koja nude istraživanja i teorije iz tih područja čine se vrlo korisnim za suvremeno i cjelovitije određivanje pojma elita. *Stoga ćemo se u ovom radu osvrnuti na sociopsihologijske teorije i istraživanja, ponajprije iz kruga teorija socijalnog identiteta koje u suvremenoj socijalnoj psihologiji zauzimaju jedno od središnjih znanstvenoistraživačkih interesa, a u naznačenom smislu pružaju skup važnih znanstvenih spoznaja.*

Temeljeći zaključivanje na tim teorijama i istraživanjima, u nastavku će se analizirati sociopsihološka dimenzija elita te tom analizom dobiveni uvidi pokušati primijeniti na hrvatsku situaciju i procese od razdoblja globalnoga raspada komunizma do državnog osamostaljivanja Hrvatske.

ELITE I TEORIJE SOCIJALNOG IDENTITETA

Što je nužno spomenuti o upravljačkim elitama da bi se lakše shvatila njihova psihosocijalna dimenzija? Vilfredo Pareto (1919.), jedan od utemeljitelja sociologije elita, definirajući pojam elite u djelu *Trattato di Sociologia Generale*, uporabio je sljedeće uvodno pojašnjenje: “Pretpostavimo da u svakom području ljudske djelatnosti svaki pojedinac dobije oznaku koja odražava njegovu sposobnost, na sličan način kao što se u školi dobivaju ocjene iz različitih predmeta. Najbolji odvjetnik bi tako dobio desetku, a onaj koji nema nijednog klijenta jedinicu; nula bi dobio totalni idiot. Čovjek koji je zaradio milijune pošteno, ili možebitno nepošteno, dobiva oznaku 10, onaj koji zarađuje tisuće oznaku 6, a onaj koji se jedva održava izvan sirotišta oznaku 1; nula se pripisuje onima u sirotištu... I tako za sva područja ljudske djelatnosti... Oblikujmo tako jednu klasu ljudi koja u svojim područjima djelatnosti ima najveće ocjene i toj klasi dajmo ime elita.”

Pareto je pod pojmom elita, dakle, podrazumijevao skupine ljudi koji se odlikuju superiornošću u odnosu na područje svog djelovanja. On to čak i ističe u svojoj, uvjetno rečeno, platonovskoj podjeli društva na “ne-elitu” i “elitu” i podjelom elita na “elite koje vladaju” i “elite koje ne vladaju”. Neovisno o kasnijim uporabama i zlouporabama Paretova shvaćanja elita, ovakvo njegovo tumačenje nužno podrazumijeva poznavanje psihosocijalnih karakteristika pripadnika elita. Naime, s psihološkog motrišta on u svojoj definiciji, uspoređujući ljude unutar određenih skupina, zorno ilustrira ono što se u psihologiji zove normalna distribucija, a prikazuje se Gaussovom krivuljom. Ova krivulja, koju je, uzgred rečeno, konstruirao matematičar, široko je, kako znamo, primjenjiva na normalne raspodjele na različitim kontinuumima tipova: mnogo-malo, važno-nevažno, razvijeno-nerazvijeno, bolesno-zdravo, lijepo-ružno, visoko-nisko itd. Stoga je koriste i prirodne i društvene znanosti.

U socijalnoj psihologiji načelo normalne raspodjele primjenjivo je na različite oblike socijalnoga ponašanja, socijalnog utjecaja, socijalnih odnosa, socijalnih vrednota i drugih psihosocijalnih karakteristika pojedinaca i skupina ljudi. Ti *psihosocijalni fenomeni, naime, najčešće su “normalno raspodijeljeni” među pripadnicima pojedinih skupina ljudi, pri čemu su “superiorni” i “inferiorni” uvijek manjinske grupe s najboljim odnosno najlošijim rezultatima prigodom usporedbe.* Načelo “normalnosti” međutim promjenjivo je s obzirom na vremenska razdoblja i kulturne čimbenike.

Platonovi zlatni, srebrni, brončani i mjedeni ljudi, ili Paretova “klasa ljudi koja u svojim područjima djelatnosti ima

najveće ocjene”, u sociopsihologijskom smislu bili bi zapravo superiorni pojedinci odnosno osobe s visokim socijalnim statusom u profesionalnim skupinama ili, u sociologijskom pristupu, označnica upravljačkih elita”. Ovo je važno spomenuti radi upozorenja na povijesni i društveni kontinuitet zanimanja za elite. S druge strane, poznata je težnja da se današnje elite primarno oblikuju i promatraju kao profesionalne elite ili im se pridaje takvo značenje te da u područjima svoje djelatnosti u kojima su, u psihološkom smislu superiorni, upravljaju i strukturama i procesima.

Poznata je i činjenica da su u povijesti upravljačke elite bile uglavnom odabirane na temelju imperijalnih, nacionalnih ili ideoloških, tj. ponajprije političkih kriterija, a mnogo rjeđe na temelju superiornosti u okviru svoga profesionalnog djelovanja. Stoga Platonov ideal države i uređenja društva nije nikada u potpunosti zaživio, ali nije ni povijesno “potonuo”. Valja, međutim, upozoriti da takvo zaključivanje nije jednako primjenjivo na sve civilizacije, kulture, regije i nacionalne zajednice. Među njima su u tom smislu velike razlike. Shvaćanje upravljačkih elita o kojem se raspravlja u ovom tekstu odnosi se ponajprije na zapadnu civilizaciju, u kojoj su razvijani spomenuti pristupi izučavanju elita i u kojoj su elite bile nositeljima svih važnijih društvenih procesa kroz povijest.

Individualni i socijalni identitet

Postavlja se pitanje, međutim, koji je minimum znanja o teorijama socijalnog identiteta nuždan za shvaćanje psihosocijalne dimenzije modernih upravljačkih elita? Da bismo odgovorili na njega moramo nešto više reći o teorijama socijalnog identiteta (*social identity theories* ili SIT). Teorije socijalnog identiteta razvijaju se od šezdesetih godina dvadesetog stoljeća na temeljima znanstvenih postignuća u socijalnoj psihologiji u području proučavanja socijalne kategorizacije, socijalnih usporedbi, socijalnih i individualnih identiteta pripradnika različitih skupina, stereotipa, stavova i predrasuda. Do danas je razvijen velik broj teorija i modela pod tim skupnim nazivom. Radi jednostavnijeg uvida u njihovu zajedničku sociopsihologijsku koncepcijsku pozadinu moglo bi se reći da imaju zajednički temeljni cilj svediv pod natpis na delfijskom hramu “Upoznaj samoga sebe”. Sociopsihologijskim rječnikom rečeno, *istraživačka jezgra teorija socijalnog identiteta usmjeruje se prema ustanovljavanju, predstavljanju i međuutjecaju pojedinačnih i skupnih identiteta te njihovom odnosu s različitim oblicima nacionalne i društvene strukture, organizacije, kategorizacije, djelovanja i kontrole. Ovdje valja napomenuti da se kod razmatranja*

svake spomenute sociopsihološke kategorije u tim teorijama kulturi pridaje poseban značaj.

Temeljna pitanja na koja ove teorije nude odgovore jesu: *Tko smo? Po čemu se razlikujemo? Kojim skupinama pripadamo? Kako sami sebe doživljavamo?* Pokušavajući odgovoriti na temeljni cilj rada, sažeto ćemo se osvrnuti na ova pitanja, slijedeći temeljne postavke teorija o socijalnom identitetu.

Tko smo?

Odgovor na ovo pitanje u okviru socijalne psihologije nudi tzv. *self-concept* koji se može definirati kao organizirani skup uvjerenja i osjećaja o samima sebi. "Self" ("osobna ja", "ja", "mi", "samoopažaj", "osobni imidž", "samopredstavljanje", "samosvijest", "ego" itd.) čine neke individualne karakteristike i obilježja skupne pripadnosti. Pri tomu se individualne karakteristike smatraju temeljnim sastavnicama individualnoga, a obilježja skupne pripadnosti temeljnim obilježjima socijalnog identiteta.

Ovdje valja upozoriti da se sociopsihološko određenje identiteta razlikuje od sociološkog s obzirom na temeljno polazište. Turner (1987.), inače utemeljitelj "teorije samokategorizacije" u okviru SIT teorija, pokušavajući objasniti tu razliku nudi kao objašnjenje *tri posebne razine self-definiranja*: "nadrazina", na kojoj se "self" poistovjećuje s ljudskim bićem i uspoređuje u kontekstu ljudske vrste kao skupine i njezinim razlikama u odnosu na druge oblike života; "međurazina" na kojoj se "self" izvodi iz kategorije člana skupine kojeg karakterizira unutarskupna (*in-group*) sličnost s ostalim članovima skupine kojoj pripada i međuskupna (*inter-group*) različitost u usporedbi s članovima drugih ljudskih skupina; "podrazina" na kojoj je "self" definiran pojmom "jedinственoga ljudskog bića" u okviru skupine kojoj pripada, tj. usporediv je s članovima samo te skupine. Prema Turneru *sociopsihološko određenje "selfa" izvodi se iz "međurazine" (socijalni identitet) i "podrazine" (individualni identitet)*.

U tom kontekstu Tajfel, jedan od utemeljitelja teorija socijalnog identiteta (1972.), definira *individualni identitet kao socijalno predstavljanje pojedinca, temeljeno na njegovoj poziciji u kontekstu simboličnih odnosa između pojedinaca i skupina*. Ta pozicija ovisna je o prethodnoj uključenosti pojedinaca u mrežu socijalnih odnosa. Isti autor (1972.) *socijalni identitet definira kao individualnu spoznaju o pripadanju određenoj socijalnoj skupini te emocionalno značenje i evaluativnu važnost koje se toj pripadnosti pridaju*.

Za odgovor na pitanje tko smo, sukladno teorijama socijalnog identiteta, važne su, dakle, spoznaje o dosegnu-

tom stupnju individualizacije, tj. psihosocijalnog razvoja u tom smislu, te svijesti i osjećaju pripadnosti jednoj ili više skupina ljudi. Pri tomu je važno upozoriti da socijalni i individualni identitet ne poništavaju jedan drugi niti se međusobno nadopunjuju. Ili, drugim riječima, oni nisu smješteni na istom kontinuumu, kako se na početku razvoja teorija socijalnog identiteta, šezdestih godina, mislilo. Prema suvremenom shvaćanju, oni su prije u međusobnom ortogonalnom položaju, a kvadranti koje zatvaraju s obzirom na razvijenost pojedinog identiteta predstavljaju različite tipove socijalnog ponašanja članova skupine (vidi Deschamps and Devos, 1998.). Kao optimalan i najreprezentativniji tip u sociopsihologijskom smislu shvaća se onaj u kojem su i socijalni i individualni identitet u pripadnika skupine internalizirani na visokoj razini i nalaze se u uravnoteženom (kompromisnom) odnosu.

Što nas čini različitima od drugih?

Kako je spomenuto, prema teorijama socijalnog identiteta dio svake osobnosti temelji se na individualnim karakteristikama koje čine *individualni identiteti*. Dvije su veće skupine individualnih karakteristika čimbenici individualnog identiteta. Jedna je svodiva pod kategoriju *javne svjesnosti o sebi*, a druga pod kategoriju *privatne svjesnosti o sebi*. Javnu svjesnost čine izgled (tjelesni, bez odjeće, kozmetike, frizure i s njima i sl.), stil ponašanja i osobine ličnosti opazljive u ponašanju. Privatnu svjesnost čine socijalne percepcije, osjećaji i raspoloženja, socijalno mišljenje i pamćenje te očekivanja (nadanja, snovi) (vidi Baron and Byrne, 1994.).

Ljudi se međusobno razlikuju s obzirom na manju ili veću naglašenost individualnog identiteta kao bitne sastavnice svoje osobnosti. Pri tomu svaka od spomenutih individualnih karakteristika i kategorija, označnica individualnog identiteta, temelj je za socijalne usporedbe i kategorizacije. Vrijedi pravilo: *što je veći broj karakteristika po kojima se neki pojedinac razlikuje od drugih pripadnika iste skupine, ima naglašenije razvijen individualni identitet*. Ili obrnuto: *što neki pojedinac ima razvijeniji individualni identitet, više će osobnost temeljiti na razlikama nego na sličnostima u odnosu na druge pripadnike skupine*.

Kojim skupinama pripadamo?

Prema Tajfelu (1972., 272), svaka kategorizacija odnosi se na psihologijski proces koji teži organiziranju okoline unutar kategorija ili skupina ljudi, temeljen na njihovim ujednačenostima u pogledu njihovih namjera, ponašanja i

djelovanja. Drugim riječima, *kategorizacija je psihološki temelj oblikovanja skupina*. Ljudi su pripadnici različitih socijalnih skupina s kojima se poistovjećuju. Kao pojedinci, ljudi procjenjuju i uspoređuju skupine kojima pripadaju s drugim skupinama kako bi procijenili svoju vlastitu perspektivu. Pozitivan socijalni imidž (*image*) njihove skupine potreban im je za vlastitu samoprocjenu, a takav imidž skupine najlakše percipiraju diskriminirajući skupine s kojima svoju skupinu uspoređuju. To se najčešće postiže uz pomoć stereotipa o drugim skupinama kao manje vrijednima u onim karakteristikama koje su važne za povećanje vlastite samoprocjene temeljene na skupnoj pripadnosti. Sažeto, ovaj fenomen može se prepoznati kao unutar skupno favoriziranje nasuprot međuskupnog diskriminiranja i temelj je razvoja međuskupnih predrasuda. Međutim, kako je skupna pripadnost socijalni realitet za pojedinca, SIT teorije ne pokušavaju negativno vrednovati njezin utjecaj na razvoj predrasuda, već objasniti i predvidjeti načine oblikovanja socijalnog identiteta bez predrasudnih stavova.

Budući da je socijalni identitet drugi dio svake osobnosti koji pojedince, na spoznajnoj, emocionalnoj i evaluativnoj razini određuje kao pripadnike pojedine skupine, *naglašeniji razvoj socijalnog identiteta znači da svoju osobnost više temeljimo na pripadnosti referentnoj skupini nego na razlikama u individualnim karakteristikama*.

Skupna pripadnost, odnosno *socijalni identitet, određen je s više psihosocijalnih kategorija*. Među njima najvažnije su one koje pripadaju kategorijama *srodnosti* (bračni status, roditeljski status, dječji status, šira rodbina), *nacionalne, religiozne, mjesne pripadnosti* (domovinstvo, regionalizam, gradska pripadnost), *pripadnosti organiziranim socijalnim skupinama* (bratstva, klubovi, obrazovna i sveučilišna društva, organizirane bande), *pripadnosti profesionalnim skupinama i pripadnosti skupinama koje promiču negativni identitet* (npr. sotonisti). Na temelju tih istih kategorija moguće je pojedine pripadnike skupine statusno uspoređivati s obzirom na razvijenost njihova socijalnog identiteta, odnosno prida vanja većeg ili manjeg značaja skupnog pripadanja pojedinim navedenim skupinama u kontekstu oblikovanja “osobnog ja”.

Kako sami sebe doživljavamo?

U odnosu na pitanje “tko smo”, na koje određene odgovore nudi “self” perspektiva u psihologiji (Rogers, 1958. i drugi), na ovo pitanje *odgovore valja tražiti u tezama o “self-esteem” perspektivi ili perspektivi samoprocjene*. Naime, prvo pitanje odnosi se na spomenute karakteristike indivi-

dualnoga i socijalnog identiteta, dok se drugo odnosi na samoprocjenu socijalnog ugleda. Prema Rogersu (1958., 1980.), samoprocjenom se postiže maksimalna razina kada se stvarna svjesnost o vrijednosti “osobnog ja” ne razlikuje od idealno zamišljene, odnosno kada je dostigne. Najčešći čimbenici koji utječu na samoprocjenu jesu osobni izgled, sposobnosti, standardi u ponašanju, ciljevi, pretežita sklonost atribuiranja (unutarnja ili vanjska), dominantnost ili sposobnost socijalnog utjecaja na druge, socijalni i materijalni status, socijalne nagrade, socijalna reprezentativnost. Ovo su ujedno i čimbenici po kojima se pojedinci na individualnoj razini statusno uspoređuju unutar pojedine skupine.

Nacionalni identitet

Kako je spomenuto, prema SIT teorijama *postojanje skupina, bez obzira na njihovu narav, socijalni je realitet za njezine članove*. Skupna uvjerenja i vjerovanja predstavljaju, naime, temelj koji omogućuje članovima skupina viđenje skupina kao socijalnih realiteta. Stoga skupina nije samo produkt strukturalnih karakteristika, okoline, situacijskih uvjeta, motivacijskih tendencija ili socijalnog utjecaja već i individualnih spoznajnih procesa. Ti spoznajni procesi određuju bit skupine, dok skupna vjerovanja i uvjerenja čine sadržaj koji služi kao temelj oblikovanja skupine i skupnog održanja (vidi Bar-Tal, 1998.).

U takvom kontekstu, *analizi nacionalnih identiteta u okviru teorija socijalnog identiteta pristupa se s pozicije uobičajenoga (tradicionalnog) shvaćanja nacionalnih skupina, prema kojemu se one temelje na kategoriji nacionalnog sentimenta* (Hertz, 1944.). Nacionalni sentiment u sociopsihološkom smislu određuju četiri glavna čimbenika – teritorij, zajednička kultura, povijesno pamćenje o zajedničkom rodoslovlju i postojanje nacionalne države (Salazar, 1998.). Ovi čimbenici moraju se poznavati da bismo razumjeli pojedine nacionalne identitete i da bismo ih mogli međusobno uspoređivati, temeljeći usporedbe na spoznajama iz teorija socijalnog identiteta. Naime, prema SIT teorijama, nacionalizam se ne može smatrati prevladanom političkom ideologijom, inače prevladavajućom u devetnaestom i dvadesetom stoljeću, koja nema nikakvu budućnost u modernim procesima. Salazar (1998.) upozorava na povijesna iskustva tzv. “proleterskog internacionalizma”, koji se temeljio na paradigmi da proletarijat nema državu, te “kozmpolitizma”, s tezom o transnacionalnom karakteru kapitalizma, koja su iz današnje perspektive neuspjela u pokušaju prevladavanja nacionalizma. Nasuprot tomu, globalizacija, temeljena pretežno na tehnološkom razvoju i pokušaju us-

postave planetarnoga “globalnog sela”, čini se, iz sociopsihološke perspektive, prije pojačava negoli slabi nacionalne identitete. Radi jasnijeg objašnjenja ove teze, valja podsjetiti na Hertzovo (1944.) razlikovanje kategorija “modernog nacionalizma”, koji se najčešće povezuje uz nacionalnu državu, i “nacionalnog sentimenta”, koji je općenitiji, zastario i nema tako naglašen politički karakter.

Drugim riječima, *“nacionalni sentiment” u sociopsihološkom smislu, postoji mnogo duže nego nacionalna država.* On, prema Smithu (1991.), ima biblijsko utemeljenje povezano s osjećajem skupne pripadnosti temeljene na zajedničkom socijalnom podrijetlu i zajedničkoj budućnosti, a prema jednom sociobiološkom shvaćanju (Reynolds, Falger and Vine, 1987.), *zbog svojih bioloških korijena nacionalni sentiment ili, sociološkim rječnikom rečeno, etnocentrizam, niti je moguće niti je nužno iskorjenjivati, već ga u obliku moderno oblikovanih nacionalnih identiteta (najčešće povezanih s nacionalnim državama), valja promatrati kao jedan od fenomena moderniteta uz izbjegavanje njegovog (zastarjelog) pretežno transcendentalnog značenja.*

Međutim, ne moraju se moderni nacionalni identiteti povezivati uvijek uz državu. Oni se mogu ponekad oblikovati kao “regionalizmi” ili regionalni identiteti (unutar države), “osjećaj skupne nacionalne pripadnosti koja prelazi zemljopisne granice” ili “bezdržavni nacionalni identiteti” (primjer Kurda) ili kao pozitivan osjećaj povezan uz nadnacionalnu skupnu pripadnost ili “nadržavni nacionalni identiteti” (primjer Latinske Amerike) (Salazar, 1998.).

Stoga, prema istom autoru, *u teorijama socijalnog identiteta nacionalne granice promatraju se kao “sociopsihološke granice za razumijevanje nacionalnih identiteta”, a analizi nacionalnih identiteta prilazi se, temeljeći se na Tajfelovoj klasičnoj shemi oblikovanja skupnog identiteta, kao: kategorizacija - identitet - usporedba.* Drugim riječima, da bi se nacionalni identitet razumio, nužno je poznavanje osnova kategorizacije u nacionalnim skupinama, omjera međuskupnih suprotnosti, zatečene kategorije, hijerarhija identiteta, procesa depersonalizacije, istaknutosti pojedinih kategorija itd.

Valja napomenuti da, prema teorijama socijalnog identiteta, svi ovi elementi vrijede i za razumijevanje procesa globalizacije te se sukladno tim teorijama, kako je spomenuto, na proces globalizacije ne gleda kao na proces koji poništava nacionalni identitet, već ga podiže na višu razinu. Drugim riječima, *u procesu globalizacije, sa sociopsihološkog motrišta, homogeniziranje i asimiliranje različitih nacionalnih identiteta mnogo je manje prihvatljivo, to jest psihološki utemeljeno, nego integracije različitih, moderno shvaćenih*

nacionalnih identiteta u globalnije skupine, temeljene na njihovuu uvažavanju, pri čemu bi zajedničke karakteristike ili "globalni identitet" i pojedini nacionalni identiteti bili analogni odnosu socijalnih i individualnih identiteta u pojedinoj skupini. Ili, sažeto rečeno, načelo različitosti sukladno SIT teorijama, i na globalnoj razini promatranja, mnogo je humanije od načela homogenizacije.

Primjena ovih spoznaja na analizu psihosocijalnih karakteristika modernih elita upozorava da su, u sociopsihološkom smislu, *u okviru pojedinih nacionalnih skupina najbolji socijalni predstavnici tih skupina osobe koje nacionalni identitet imaju internaliziran u okviru socijalnog identiteta, na način njegova modernog shvaćanja, a ne na način temeljen na "nacionalnom sentimentu" ili potpuno ignoriran kao u slučajevima "proleterskog internacionalizma" i/ili "kozmpolitizma".*

Kulturni identitet

Kako je spomenuto, *analiza socijalnih i individualnih identiteta u pojedinim skupinama, a posebno u nacionalnim, nije moguća bez poznavanja kulturnih karakteristika ili, kako to socijalni psiholozi radije nazivaju, kulturnih identiteta.* Valja odmah naglasiti da proučavanje kulture nije poseban predmet bavljenja socijalne psihologije niti teorija socijalnog identiteta. Predmet bavljenja, u tim okvirima jesu međukulturalne razlike na individualnim i skupnim razinama. Pri tomu se pod kulturom najčešće prihvaćaju spoznaje iz sociologije te kulturne antropologije.

Prema jednoj definiciji koja je u socijalnoj psihologiji prihvaćena, *kultura se može shvatiti kao relativno organiziran skup značenja koja su zajednička članovima skupine, a koja nas upućuju kako se evaluiraju odnosno objašnjavaju ljudi, objekti i događaji* (Smith and Bond, 1999.).

Značenja koja su zajednička članovima skupine temelje se na zajedničkim stavovima i iskustvima, što u psihosocijalnom smislu znači da je način na koji socijalno percipiramo i spoznajemo svijet jednim dijelom odraz kulture u kojoj živimo. Ovaj odraz može biti toliko snažan da npr. može izvršiti bitan utjecaj na mentalne sheme znanstvenika i orijentirati ih u njihovim teorijama i istraživanjima (Smith and Bond, 1999.). Jasno je, stoga, iz ovih natuknica o kulturi, zašto je navedene identitete nemoguće potpuno razumjeti bez poznavanja kulturnih karakteristika skupina koje analiziramo koristeći spoznaje iz teorija socijalnog identiteta. Štoviše, na temeljima istraživanja razvijenosti socijalnih i individualnih identiteta u kontekstu pojedinih nacionalnih kultura uspoređuju se te kulture u terminima teorija socijalnog identiteta. Tako *nacionalne*

kulture u kojima veći utjecaj ima socijalni identitet njezinih članova pripadaju više kategoriji kolektivističkih ili sociocentričnih kultura, dok one u kojima dominira individualni identitet pripadaju kategoriji individualističkih ili egocentričnih kultura.

Kao primjeri prve kategorije, iz zapadne civilizacije najčešće se spominju nacionalne kulture iz Južne Amerike i postkomunističkog europskog bloka (uz pravilo da što su zemlje zapadnije, manje su kulturno kolektivističke), a primjeri druge kategorije su Sjeverna Amerika, Australija i, u manjoj mjeri, neke zemlje Zapadne Europe (vidi Morales, Lopez-Saez, Vega, 1998).

Koje su onda psihosocijalne karakteristike modernih upravljačkih elita prema teorijama socijalnog identiteta? U modernom smislu upravljačke elite nisu jedino nacionalne već mogu biti regionalne i globalne. Prema teorijama socijalnog identiteta, njihovoj analizi, i na nacionalnim i na regionalnim i na globalnim razinama, prilazi se uvažavajući iste sociopsihološke kriterije proizašle iz znanstvenih spoznaja u modernoj socijalnoj psihologiji. Upravljačke elite, s druge strane, mogu biti, u Paretovu smislu, i one koje vladaju i one koje ne vladaju. Naime, danas nije neobično u kulturi i umjetnosti susresti zanimanje kulturnoga ili umjetničkog menadžera.

Opća označnica ideotipa modernih elita, u terminima teorija socijalnog identiteta, jesu osobe s visokim socijalnim statusima u skupinama kojima pripadaju. Visok socijalni status izveden iz navedenih općih empirijskih zakonitosti na kojima počivaju teorije socijalnog identiteta pripisuje se pripadnicima skupina koji imaju: a) uravnoteženo (kompromisno) razvijen socijalni i individualni identitet, b) visoko razvijenu samosvijest i socijalni ugled, c) internaliziran sustav nacionalnih i kulturnih, tj. kolektivnih vrednota.

Opći je zahtjev za takve, ideotipske pripadnike moderne elite visok stupanj obrazovanja u području koje ih čini elitnim predstavnicima. Ono se u SIT teorijama posebno ne naglašava, ali je implicitno sadržano u kategoriji socijalnog ugleda. *Zbog naglašenoga značenja obrazovanja, koje u moderno vrijeme potiskuje čak i značenje socijalnog podrijetla kao tradicionalno najvažnijeg, pripadnici modernih upravljačkih elita u odnosu na takva njihova obilježja svojevrsni su i socijalni predstavnici skupina kojima pripadaju, tj. oni im svojim ponašanjem i socijalnim imidžem mogu priskrbljivati veću samoprocjenu u usporedbi s drugim skupinama.*

Osim toga, visokoobrazovane elite sklonije su naglašavanju individualnog identiteta te percepciji unutargrupne individuacije i diferencijacije, što značajno smanjuje tendencije usporedbe među skupinama temeljenih na predrasudama, a skupine čini visokokompetitivnima i efikasnima. Valja međutim, napomenuti da sklonost prenapla-

šavanju individualnih identiteta u pripadnika modernih elita može izazvati efekt homogeniziranja u skupina kojima upravljaju, tj. one se mogu ponašati slično skupinama s dominantnom kolektivističkom ili sociocentričnom kulturom. To za posljedicu ima doživljavanje elite kao posebne skupine (slične skupinama s dominantnom individualističkom ili egocentričnom kulturom), a ne kao predstavnika pripadajućeg dijela skupine, što negativno utječe na motivaciju i efikasnost skupine u cjelini.

Može li se na temelju predočenih empirijskih spoznaja iz teorija socijalnog identiteta opisati virtualni profil pripadnika modernih upravljačkih elita? Na postavljeno pitanje odgovor je pozitivan, uz uvažavanje činjenice da je taj profil prototipski, tj. može poslužiti samo kao teorijski kriterij za procjenu razvijenosti psihosocijalnih karakteristika pripadnika upravljačkih elita u pojedinim skupinama ili za procjenu modernosti upravljačke elite u pojedinom području, ako se ona sama promatra kao zasebna skupina. Opis se temelji na analiziranim psihosocijalnim karakteristikama i identitetskim označnicama.

Pripadnik moderne upravljačke elite visokoobrazovana je osoba u području svoga djelovanja, s naglašenim i uravnoteženo razvijenim socijalnim i individualnim identitetom, tj. psihosocijalnim osobinama koje te identitete psihološki određuju. Zbog svoga obrazovnog statusa i razvijenosti individualnog identiteta sklon je naglašavati značenje individuacije i diferencijacije u skupini kojom upravlja i izbjegavati predrasudne stavove u usporedbi svoje s drugim skupinama, a zbog razvijenoga socijalnog identiteta sklon je visokom vrednovanju svoje skupine i izražavanju skupne pripadnosti. *Njegove karakteristike, povezane s obrazovnom razinom i razvijenošću individualnog identiteta, čine ga sposobnim donositi racionalne i kvalitetne odluke, a razvijenost socijalnog identiteta čini ga uglednim i poželjnim socijalnim predstavnikom skupine.* Ako je predstavnik upravljačke elite na nacionalnoj razini, onda uz navedene osobine ima naglašeno internaliziran i kolektivni sustav nacionalnih i kulturnih vrednota koje su sastavnicom njegova socijalnoga i individualnog identiteta na simboličkoj razini.

Takav predstavnik nacionalne elite također misli da je njihova skupna pripadnost važna i on je pozitivno vrednuje u kontekstu vlastitog identiteta. Istraživanja potvrđuju da takvi pojedinci, s druge strane, pokazuju visoku osobnu i javnu skupnu samosvijest, stabilniji su, bolje procjenjuju, imaju pozitivnije emocionalne reakcije i pridaju više važnosti čimbenicima skupne pripadnosti za oblikovanje njihova identiteta. Osim toga, jače reaguju ako im je socijalni identitet ugrožen, povećavaju unutargrupnu raz-

ličitost, pozitivno vrednuju svoju skupinu u usporedbama s drugima te poboljšavaju identitet i privlačnost vlastite grupe na temelju njezinih stvarnih vrijednosti, a ne unutargrupne solidarnosti i međugrupne diskriminacije.

IMA LI HRVATSKA MODERNE UPRAVLJAČKE ELITE?

Prije rasprave povezane s glavnim ciljem ovoga rada važno je navesti još neke opće činjenice iz SIT teorija koje bi mogle pomoći preciznijem zaključivanju. Razvoj socijalnoga i individualnog identiteta ovisi u značajnoj mjeri o prethodnom iskustvu i socijalnoj "umreženosti" pripadnika elite u skupinu kojom upravljaju. Kolektivističke kulture karakterizira dominantnost socijalnih identiteta njezinih pripadnika, a individualističke dominantnost individualnih identiteta. Stoga su naglašenije razvijeni socijalni identiteti u predstavnik elita iz kolektivističkih, a individualni identiteti u predstavnik elita individualističkih kultura.

Kod nacionalnih skupina s naglašenom kolektivističkom kulturom elite su spremnije pripadnost nacionalnoj skupini temeljiti na "nacionalnom sentimentu", koji se, kako je spomenuto, temelji na tradicionalnom shvaćanju nacionalnoga identiteta, a kod individualističkih se kultura značenje tako shvaćenoga nacionalnog identiteta umanjuje, odnosno u ekstremnim slučajevima potpuno ignorira (ekstremna situacija prisutna je kod tzv. internacionalističkih i totalitarističkih elita).

Kao opće načelo vrijedi da se teorije socijalnog identiteta mogu koristiti kao svojevrsna analitička matrica za usporedbe pojedinih skupina, pa tako i nacionalnih, prema njihovim psihosocijalnim karakteristikama, a nikako kao kriterij socijalnog vrednovanja pojedinih skupina. Valja, međutim, napomenuti da takvih pokušaja ima, što, u slučaju teorija socijalnog identiteta, slično iskustvu s eugeničkim spoznajama, spada u kontekst neetične primjene znanstvenih postignuća.

U sažetom pokušaju analiziranja hrvatskih upravljačkih elita koristit će se, dakle, teorije socijalnog identiteta kao analitička matrica bez navođenja empirijskih potkrepa kojih, zapravo, u Hrvatskoj, prikupljenih na sustavan način i usporedivih sa sličnim rezultatima u drugim zemljama, još uvijek nema. Usput, za napomenuti je da u SAD-u i nekim zapadnoeuropskim zemljama postoje instituti, agencije i projekti koji se bave isključivo prikupljanjem znanstvenih podataka o socijalnim identitetima pojedinih nacionalnih i drugih skupina prema navedenom teorijskom obrascu i s razvijenim metodologijama prikupljanja podataka za te ciljeve.

Hrvatska pripada skupu zemalja s pedesetogodišnjom komunističkom tradicijom. Osim toga, ona nije bila samo-

stalna država već je, s elementima državnosti, pripadala bivšoj jugoslavenskoj državi. Pripadnost toj državi u Hrvatskoj duža je od pripadnosti komunističkom bloku, jer seže u 1918. Ove podatke nužno je navesti. U kontekstu sociopsihološke analize hrvatskih upravljačkih elita navedene činjenice prethodno iskustvo i socijalna “umreženost” važan je čimbenik za oblikovanje socijalnoga i individualnog identiteta njezinih članova te sklonosti elita da se nakon raspadanja na jednoj razini pokušavaju nakon nekog vremena oblikovati na novoj razini (sukladno sociologijskom shvaćanju “kruženja elita”).

Hrvatske upravljačke elite tijekom devedesetih godina oblikovale su se uglavnom od pripadnika skupina naslijeđenih jugoslavenskih i komunističkih elita, tj. osoba s razvijenim nadnacionalnim i internacionalističkim identitetima te pripadnika skupina s naglašenom sklonošću prema izražavanju nacionalnih ideja i simbolike, pretežno temeljenih na “nacionalnom sentimentu”.

Prva je skupina po prethodnom iskustvu i socijalnoj umreženosti obrazovanija, “umreženija” u upravljačkom smislu, s naglašenim socijalnim identitetom temeljenim na osjećaju skupne pripadnosti tzv. “jugoslavenskoj zajednici naroda” kao nadnacionalnom identitetu. Socijalni identitet tih elita, osim toga, izveden je i iz internaliziranog “proletersko-internationalističkog” identiteta zbog pripadnosti komunističkim ideološkim skupinama. Socijalni identiteti pripadnika skupine, zbog svoga nadnacionalnog i internacionalističkog karaktera, a individualni zbog nerazvijenosti na načelu kolektivističkih kultura, bili su, stoga, psihološki neprilagođeni za predstavnike nacionalnih upravljačkih elita koji bi Hrvatsku razvijali kao modernu nacionalnu državu.

No, njihova težnja za produženjem elitnog statusa nukala ih je k drukčijem, tj. modernijem socijalnom predstavljanju, zbog čega se dio njih otpočetak predstavljao kao osobe s razvijenim individualnim identitetima, u modernom smislu, odnosno pristupali su strankama koje individualne identitete pretpostavljaju socijalnima, dio njih se opredjeljivao za stranke koje, kao i komunističke, naglašavaju socijalne identitete, ali bez internalizacije kolektivnih vrednota temeljenih na nacionalnom i kulturnom identitetu, a dio, zbog socijalne neugroženosti, naprosto je zadržao i socijalni i individualni identitet kakav su, kao elitni predstavnici druge države i društva, imali prije globalnog raspada komunizma. Zbog svoga prethodnog upravljačkog iskustva, relativno dobre obrazovanosti i jake prethodne socijalne umreženosti, te su elite, u preraspodjeli socijalnog utjecaja u Hrvatskoj, zadržale visoku poziciju i težile ponovnom povratku na novim razinama, kao što je

teorijski predviđeno sociološkim konceptom “kruženja elita” i spoznajama u okviru teorija socijalnog identiteta.

Druga većinska elitna skupina, tj. pripadnici novooblikovanih elita s naglašenom sklonošću izražavanja nacionalne pripadnosti i ideja, nisu imali ni prethodno upravljačko iskustvo niti su bili socijalno umreženi na način umreženja prve skupine, ili kako su upravljačke elite uobičajeno umrežene. Naglašeni nacionalni sentiment kao bitna odrednica njihovoga socijalnog identiteta bio je, dakle, i naglašeno tradicionalan, što je bila dodatna poteškoća za njihovo etabliranje kao modernih nacionalnih elita. Slično prvoj skupini, ni druga, dakle, nije bila psihološki prilagođena za provedbu programa modernizacije novostvorene države i društva. Drugim riječima, i oni, kao elitna skupina, s obzirom na odnos socijalnoga i individualnog identiteta pripadnika skupine, više su pripadali duhu kolektivističkih kultura, samo što je taj duh temeljen na nacionalnom sentimentu.

Treća skupina jest virtualna, iako je čine osobe s uravnoteženo razvijenim socijalnim i individualnim identitetima i internaliziranim kolektivnim vrednotama, što su poželjna obilježja modernih elita. Ona se, doduše, pokušavala oblikovati tijekom rata, a takve tendencije mogu se pratiti i nakon ratnih zbivanja. Međutim zbog prethodne stranačke i socijalne neumreženosti njezinih predstavnika i bez značajnijeg upravljačkog iskustva, makar dobro obrazovani, predstavnici te virtualne skupine nikako ne uspijevaju prodrjeti na razinu značajnijih aktera u preraspodjeli socijalne moći, to jest svoj “modernitet” ne uspijevaju nametnuti kao opću upravljačku paradigmu. Otpori takvim pokušajima rađaju se i u prvoj i u drugoj skupini, tj. u realnim izvorštima hrvatskih upravljačkih elita. Suglasnost na tom načelu prve i druge skupine, iako međusobno ideološki suprotstavljenih, proizlazi najvjerojatnije iz zajedničkoga interesa povezanog s privatizacijom hrvatskih resursa i dobara u tzv. tranzicijskom procesu.

Zbog navedenih razloga, *hrvatske nacionalne upravljačke elite oblikovane su, dakle, od pripadnika s naglašenim socijalnim u odnosu na individualne identitete, a s obzirom na udio nacionalnog identiteta u oblikovanju njihovih socijalnih identiteta, kod jednih je prenaglašen, a kod drugih podcijenjen.* Stoga svoj visok socijalni status jedni grade na prethodnom iskustvu i socijalnoj umreženosti, a drugi na nacionalnom sentimentu, s naglašenim tradicionalnim odnosom prema njemu. Većina jednih i drugih, stoga, nije prilagođena za moderne oblike upravljanja, zbog čega se uglavnom iscrpljuju u obrani novostečenih upravljačkih statusa i pokušajima međusobnog istiskivanja iz elitnih struktura. *To za izravnu posljedicu ima usporeni i nemoderan razvitak, a njih*

ne čini modernim elitnim predstavnicima nacionalne skupine kojoj pripadaju, nego pripadnicima dviju posebnih skupina s posebnim psihosocijalnim karakteristikama i odnosima koji se temelje na načelu unutargrupnog favoriziranja i međugrupne diskriminacije, tj. pretežno predrasudama. Utemeljeno je također zaključiti da, većinom, nisu prilagođeni, s obzirom na moderno shvaćanje nacionalnog identiteta i države, niti mogu uravnotežiti hrvatsku kulturnu perspektivu na kontinuumu kolektivističko-individualističko, niti upravljati gospodarskim procesima na moderan način.

Sažeto rečeno, SIT teorije, kada ih se primijeni u smislu analitičke matrice, mogu doprinijeti odgovoru na temeljno pitanje – kakve upravljačke elite ima Hrvatska i zašto one do sada uglavnom nisu bile sposobne upravljati Hrvatskom u procesima globalizacije, podižući joj nacionalni identitet na višu razinu te zašto, s obzirom na svoje psihosocijalne karakteristike, takvu modernu Hrvatsku ne bi mogli prikladno socijalno predstavljati. Hrvatska bi se, dakle, trebala opredijeliti za proces oblikovanja modernih nacionalnih upravljačkih elita uvažavajući i spoznaje iz teorija socijalnog identiteta. U tom smislu elite bi trebalo početi oblikovati od visokoobrazovanih predstavnika pojedinih područja s uravnoteženo razvijenim socijalnim i individualnim identitetima i internaliziranim kolektivnim vrednotama temeljenim na hrvatskom nacionalnom i kulturnom identitetu. Za taj cilj stranačke orijentacije trebalo bi minimalizirati i podrediti ih tomu procesu, a ne činiti ih gotovo jedinim kriterijem za oblikovanje upravljačkih elita, kao u posljednjih desetak godina.

LITERATURA

- Baron, R. A., & Byrne, D. (1994.), *Social Psychology*, Boston: Allyn & Bacon.
- Bar-Tal, D. (1998.), Group Beliefs as an Expression of Social Identity. In: *Social Identity (Internacional perspectives)*, London: Sage Publication, pp. 93–114.
- Deschamps, J. C., & Devos, T. (1998.), Regarding the Relationship Between Social Identity and Personal identity. In: *Social identity (International perspectives)*. London: Sage Publication, pp 1–13.
- Hertz, F. (1944.), *Nacionalism in history and politics*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Pareto, V. (1919.), *Tratato di sociologia generale*. Lausanne; Paris: Payot.
- Reynolds, V., Falger, V., & Vine, I. (1987.), *The sociobiology of ethnocentrism*. London: Croom Helm
- Rogers, C. R. (1958.), The self and the drams of history: A criticism. *Pastoral psychology*, 9, 15–17.
- Rogers, C. R. (1980.), *A way of Beeing*. Boston: Houghton Mifflin.
- Salazar, J. M. (1998.), Social Identity and Nacional Identity. In: *Social Identity (Internationals Perspectives)*. London: Sage Publication, pp. 114–124.

- Smith, P. B. and Bond, M. H. (1999.), *Social Psychology across Cultures*. Boston: Allyn and Bacon.
- Smith, A. D. (1984.), *Nacional identity*. London: Penguin.
- Tajfel, H. (1972.), Experiments in a vacuum. In J. Israel & H. Tajfel (Eds.), *The Context of Social Psychology: A Critical Assessment* (European Monographs in Social Psychology, No. 2). London: Academic Press
- Turner, J. C. (1987.), In: J. C. Turner, M. A. Hogg, P. J. Oakes, S. D. Reicher & M. S. Wetherell, *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford, Blackwell.

Vlado Šakić
**Ima li Hrvatska modernu
elitu – sociopsihološki
pogled**